

Ο ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΛΑΖΑΡΟΥ

Ανδρέα Παπασταύρου

Τόσο ο ίδιος ο Άγιος Λάζαρος, όσο και ο γνωστός ναός του, χάνονται μες την αχλύ του μύθου και των παραδόσεων. Ωστόσο, με βάση τις Πράξεις των Αποστόλων και τον ευαγγελιστή Ιωάννη, πρέπει να δεχτούμε σαν πιθανότερο ότι ο Λάζαρος αναγκάστηκε να προσφύγει στην Κύπρο και συγκεκριμένα στο Κίτιον, για να γλυτώσει απ' τη μανία των αρχιερέων που σταύρωσαν τον Ιησού. Μεγάλη τιμή για τον τόπο και την πόλη μας η παρουσία και η δράση του: χειροτονημένος ως πρώτος Επίσκοπος Κίτιου από τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, οργάνωσε και διοίκησε πρώτος αυτός τη χριστιανική κοινότητα της πόλης. Γι' αυτό ίσως ως σήμερα οι δεσποτικοί θρόνοι των εκκλησιών της Λάρνακας, έχουν την εικόνα του Αγίου Λαζάρου, ενώ οι αντίστοιχοι θρόνοι των άλλων εκκλησιών έχουν συνήθως την εικόνα του Χριστού (στην Κύπρο και του Απ. Βαρνάβα).

Οι παραδόσεις που σχετίζονται με τον Άγιο Λάζαρο είναι πολλές κι έχουν καταγραφεί από τους μελετητές (π.χ. J. Hackett, Χαρ. Παπαϊωάννου, Κ. Χατζηϊωάννου). Το ότι όμως ακόμα μερικές λέγονται και εξακολουθούν να λειτουργούν στην ψυχή του λαού μας όπως άλλοτε (π.χ. αυτή που αναφέρει το "ο πηλός κλέβει το πηλό" και η άλλη, η σχετική με την τιμωρητική μετατροπή του αμπελώνα σε αλική) φανερώνει πως ο θεμελιωτής του χριστιανισμού στο Κίτιο-Λάρνακα έχει πέρα για πέρα σφραγίσει τη ζωή της πόλης μας επί σειρά αιώνων.

Στο χώρο που σήμερα ορθώνεται ο ομώνυμος ναός, θα πρέπει να τοποθετήσουμε την έδρα της Επισκοπής, καθώς και τα

προηγούμενα κτίσματα μικρότερου αρχικά μεγέθους ναού πάνω από τον τάφο του αγίου, διότι ο σωζόμενος ναός, απ' τις δυο χιλιάδες χρόνια χριστιανισμού στην πόλη, μετρά μόνο τα τελευταία χίλια εκατό!

Κοιτάζοντας σήμερα το ναό, θα πρέπει να προχωρήσουμε αφαιρετικά, αν θέλουμε να αναχθούμε στην αρχική μορφή του. Θα αφαιρέσουμε, λοιπόν, αδρομερώς το νότιο "νάρθηκα" και το καμπαναριό· επίσης θα μικράνουμε τα παράθυρα και θα συμπληρώσουμε τους τρεις θόλους. Γενικά θα πρέπει να τον φανταστούμε στην αρχική του λειτουργία σαν μοναστηριακό ναό περιτριγυριζόμενο από κελιά και δωμάτια ξένων.

Ο μ. καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και διευθυντής του Βυζαντινού Μουσείου ακαδημαϊκός Γεώργιος Α. Σωτηρίου (2) είχε υποστηρίξει την άποψη ότι ο ναός μας είναι μίμηση του ναού του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα κι ότι οι δυο τους ανήκουν στους πολύτρολους ναούς της περί τον Ιουστιανό (6ος μ.Χ. αι.) εποχής και έχουν μετασκευαστεί σε νεότερους χρόνους. Είναι κι οι δυο τους τρίκλιτοι επιμήκεις ναοί, χωρίς υπερώα και το μεσαίο κλίτος τους στεγάζεται από τρεις ισούψείς τρούλους, οι οποίοι στηρίζονται πάνω σε μεγάλους διπλούς ορθογώνιους πεσσούς. Αν κανένας προσέξει περισσότερο, γράφει, θα αντιληφθεί στις γωνίες αυτών των πεσών κάπου κάπου εντοιχισμένους κίονες, ενώ στο ύψος της γενέσεως των τάξεων θ' αντιληφθεί τα κιονόκρανα. Αντίθετα, τα δυο πλάγια κλίτη στεγάζονται από μεταγενέστερες εγκάρσιες καμάρες, σημεία φανερά της μετασκευής των αρχικών

κτισμάτων παλαιοχριστιανικής εποχής.

Πρόσφατα κατά τη διάρκεια εργασιών του Τμήματος Αρχαιοτήτων (1972) επισημάνθηκε κι ήλθε στο φως λάρνακα μαρμάρινη τοποθετημένη κάτω από τη σημερινή Αγία Τράπεζα. Δυο στοιχεία της Λάρνακας αυτής αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον και την περιέργειά μας: είχε απ' έξω την επιγραφή ΦΙΔΟΥ (γενική του επιθέτου "φίλιος"), δηλαδή φίλος, φιλικός, αγαπητός) κι εντός ήταν κενή εντελώς εκτός από ένα ξύλινο κιβώτιο κλειστό, που μέσα του φύλαγε μέρος λειψάνου.

Οπωσδήποτε και τα προσκτίσματα του ναού έχουν την ενδιαφέρουσα ιστορία τους. Ειδικότερα, η νότια στοά ή "νάρθηκας" είναι κτίσμα των τελευταίων 240 ετών, ενώ το καμπαναριό στήθηκε έναν αιώνα αργότερα, δηλαδή το 1857. Πιθανολογείται ότι η στοά ήταν η αρχή μιας προσπάθειας για περιτριγύρισμα του ναού με πτέρυγες όπως η υπάρχουσα. Η προσπάθεια όμως δε συνεχίστηκε εξαιτίας οικονομικής στενότητας. Η δαπάνη για το κωδωνοστάσιο κατεβλήθη, γιατί το κτίσιμό του, που θα έδινε προβολή στο ναό, κατέστη δυνατό αμέσως μετά το 1856, έτος χορήγησης της σχετικής άδειας εκ μέρους του σουλτάνου κατόπιν παραστάσεων της ομόδοξης τσαρικής Ρωσίας. Ως τότε οι Τούρκοι κατακτητές απανόρευαν αυστηρά στους χριστιανούς τον ήχο της καμπάνας, ενώ οι Βυζαντινοί δε συνήθιζαν να κτίζουν καμπαναριά.

Το ιστορικό του κτίσματος του βασικού κορμού του ναού (ή κατά το Σωτηρίου της εκτεταμένης μετασκευής του), όπως εμφανίζεται σήμερα, μας οδηγεί στα χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων, στα χρόνια της ακμής του Βυζαντίου, όταν αυτοκράτοράς του ήταν ο Λέων Στ' ο Σοφός. Το 890 μ.χ. είχε βρεθεί σε μαρμάρινη πάλι λάρνακα το λεί-

ψανό του Αγίου Λαζάρου στον ομώνυμο ναό του. Αυτή η λάρνακα έφερε την επιγραφή "Λάζαρος ο τετραήμερος και φίλος του Χριστού". Για το λείψανο του αγίου, ενδιαφέρθηκε ο ίδιος ο αυτοκράτορας Λέων: απέκτησε μέρος του, το οποίο κατά τη συνθήκη της εποχής μετέφερε στην πρωτεύουσα και ανταπέδωσε στους Κιτιείς τη χάρη με το κτίσιμο του μεγαλοπρεπούς λιθόκτιστου ναού του αγίου. Η ίδια θεωρία υποστηρίζεται και από δυο ομιλίες του Επισκόπου Καισαρείας Αρέθα: η πρώτη για την κομιδή των λειψάνων στη Βασιλεύουσα κι η δεύτερη για την πομπή που τα μετέφερε από τη Χρυσούπολη (σαν επίγειο) στην Κωνσταντινούπολη.

Αναφέρεται ακόμα ότι ο ίδιος αυτοκράτορας, έκτισε και στην Κωνσταντινούπολη ναό αφιερωμένο στον Άγιο Λάζαρο. Βέβαια, λείψανα του Αγίου Λαζάρου εκεί δεν έχουν βρεθεί, ίσως διότι οι Φράγκοι στα 1204 λεηλάτησαν την Πόλη, εκτρεπόμενοι από τον αρχικό σκοπό της Δ' Σταυροφορίας. Κι εδώ ακριβώς ταιριάζει μια άλλη ψηφίδα για να συμπληρώσει - όχι βέβαια να τεκμηριώσει - το κενό. Στη Μασσαλία θυμούνται ακόμα τη μεταφορά των λειψάνων του Αγίου κι ότι οι καθολικοί επέμεναν πως εκεί έζησε κι έδρασε ο Λάζαρος. Μήπως ακριβώς πρόκειται για τα λείψανα που κλάπηκαν από τους κατά τα άλλα θρησκόληπτους σταυροφόρους; Μήπως (κι αυτό θα έδινε μια εξήγηση ότι) κι αυτά τα υπόλοιπα που βρέθηκαν στην πόλη μας είναι πραγματικά του Αγίου Λαζάρου λείψανα; Ερωτήματα που ακόμα οι αρχαιολόγοι δεν έχουν απαντήσει θετικά και οριστικά.

Η χρήση του ναού στις προηγούμενες μορφές αλλά και τη σημερινή του μορφή φαίνεται να ήταν συνεχής ανά τους αιώνες παρά τις αναγκαστικές διακοπές που προκαλούνται εξαιτίας σεισμών ή πυρκαγιών. Κι

όσο αυτό πιστώνεται στην προσφορά του ναού προς τις αλληπάλληλες κι ατέλειωτες σειρές γενεών των προγόνων μας, άλλο τόσο δυσκολεύει το έργο των αρχαιολόγων. Πολύ συγκινητικό είναι να βλέπει κανείς σήμερα στο βορειοδυτικό τμήμα της αυλής μεγάλα κομμάτια κιλινδρικών κίωνων που κάποτε θα σήκωναν το βάρος της στέγης της τρίτρουλης βασιλικής. Αυτά τα κομμάτια έχουν το ίδιο χρώμα με τα κιονόκρανα, που οι μετέπειτα μετασκευαστές του ναού κράτησαν μισομουσειακά - μισολειτουργικά στο ύψος όπου αρχίζουν να διαγράφονται τα τόξα, όπως προαναφέραμε.

Ωστόσο φαίνεται ότι το ναό δεν τον χρησιμοποιούσαν πάντα και αποκλειστικά οι ορθόδοξοι. Αναφέρεται ότι οι Αρμένιοι καθολικοί (αρμενικές επιγραφές με περιηγητές ως το 17ο αι.) και Βενεδικτινοί καθολικοί μοναχοί έκαναν χρήση του βόρειου κλίτους για ορισμένα χρονικά διαστήματα. Η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν πάντα ισχυρή, για να προστατεύσει το ναό του Αγίου Λαζάρου. Άλλωστε ούτε τον εαυτό της δεν έσωσε το 1453! Έτσι μετά την τούρκικη εισβολή και κατοχή της Κύπρου, που αρχίζει απ' το 1570, ο ναός του Αγίου Λαζάρου κατασχέθηκε για καμιά εικοσαριά χρόνια. Και δόθηκε μεν πίσω στους ορθοδόξους το 1589, αλλά μόνο αφού προηγήθηκε η καταβολή του ποσού των 3000 "άσπρων". Όμως δόθηκε ταυτόχρονα και στους Λατίνους το δικαίωμα να λειτουργούν δυο φορές το χρόνο. Η διευθέτηση αυτή οδήγησε στη μετατροπή του βόρειου κλίτους σε λατινικό παρεκκλήσι και κράτησε κάπου διακόσια χρόνια. Τα λατινικά "επισκεπτήρια" φαίνονται ως σήμερα". ο λατινικός πεντάσταυρος στη βόρεια είσοδο του ναού και το λατινικό "αλτάριο" (μικρή Αγία Τράπεζα) στο βόρειο τμήμα της κόγχης του ιερού. Όμως η διευθέτηση αυτή οδήγησε και

κάπου αλλού, που θυμίζει σε μικρογραφία το πάθημα της Κύπρου. Ακόνισε τη βουλιμία των Λατίνων, οι οποίοι ζητούσαν επίμονα τίτλους συνδιοκτοσίας του ναού εφ' όσον είχαν αγκιστρωθεί με το τουρκοκορηνημένο δικαίωμα χρήσης του δυο φορές το χρόνο! Ευτυχώς, στην περίπτωση αυτή το δίκαιο επικράτησε τελικά χάρη στην αντίδραση του Κίτιου Μελετίου Α' και του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (τέλη 18ου αρχές 19ου αι.).

Ενοριακός ναός κατέστη τα τελευταία διακόσια περίπου χρόνια, όταν η ανάπτυξη κι η πληθυσμιακή αύξηση της πόλης περιέκλεισαν την εκκλησία μας με κατοικίες σχηματίζοντας την ομώνυμη ενορία. Ωστόσο αρκετές συνήθειες και άλλα στοιχεία της μοναστηριακής ζωής σώθηκαν μέχρι το πολύ πρόσφατο παρελθόν, π.χ. το να μην τελούνται γάμοι στο ναό, συνήθεια των Λαρνακίων που τηρείται ακόμα στην περίπτωση της ως σήμερα ονομαζόμενης Μονής του Αγίου Γεωργίου Κοντού.

Αλλά και άλλοι ετερόδοξοι (π.χ. Προτεστάντες κ.α.) έκαναν χρήση του χώρου (περιβόλου του ναού) κι άφησαν και τούτοι το "επισκεπτήριό" τους: στο Β.Δ. τμήμα της αυλής στέκει σε καλή κατάσταση τώρα το κοιμητήριο τους, μέσα στις ανάγλυφα διακοσμημένες σαρκοφάγους του οποίου ησυχάζουν ευρωπαίοι πρόξενοι, ναυτικοί κι εμπόροι καθώς και αμερικανοί ιεραπόστολοι.

Βέβαια ο ίδιος ο ναός ολόκληρος, ως κτίσμα και ως ιστορία, ένας ιστορικοαρχαιολογικός θησαυρός ανεκτίμητης αξίας, αφού στέκει αυθεντικό δημιούργημα των μεσαιωνικών χρόνων στη μορφή που τον βλέπουμε σήμερα. Ωστόσο κι εντός του κρύβει άλλους επί μέρους θησαυρούς κι ένα τους δείγμα θάπρεπε να παρουσιαστεί.

Πρώτ' απ' όλα ορισμένες από τις 120

και πλέον εικόνες του. Συγκεκριμένα η παριστάνουσα την Ανάσταση του Λαζάρου που είναι δημιούργημα του 17ου αιώνα. Επίσης η παριστάνουσα τον Άγιο Λάζαρο ως Επίσκοπο να φορά το πολυσταύριο φελόνιο· αυτή αποκαλύφθηκε πίσω από τον επίχρυσο διάκοσμο της μεγάλης εικόνας του αγίου στο εικονοστάσι μόλις το 1972. Δεν παρουσιάζουν όμως μικρότερο ενδιαφέρον και οι τοποθετημένες σε καίρια σημεία του ναού, στους τέσσερις πεσσούς που στηρίζουν το κεντρικό θόλο: η μια παριστάνει την Παναγία κι έχει ρωσικό διάκοσμο, η άλλη τον Άγιο Νικόλαο, η τρίτη τον Άγιο Γεώργιο με τη βιογραφία του εικονογραφημένη, χρονολογημένη στα 1717, έργο του Ιακώβου Μόσκου του Κρητός, και η τέταρτη την Ανάσταση του Λαζάρου.

Ύστερα ξεχωρίζει κανείς το θαύμα της ξυλογλυπτικής. Οι προαναφερόμενες εικόνες των πεσών πλαισιώνονται από θαύματα ξυλόγλυπτα τέμπλα, όπως ξυλογλυπτικά αριστουργήματα αποτελούν και ο δεσποτικός θρόνος, έργο του 1734, η Αγία Τράπεζα, του 1773, ο άμβωνας και το εικονοστάσι. Αυτό το έργο του γνωστού Χατζησάββα Ταλιαδώρου (τέλη 18ου αι.) παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον τόσο ως προς την κατασκευή και τη θεματικότητά όσο και ως προς την άλλη διακόσμησή του. Ευτυχώς οι ζημιές της πυρκαγιάς του 1972 ήταν ελάχιστες στο εικονοστάσι (μολονότι μεγαλύτερες στις εικόνες του), επιχρυσωμένο και συμπληρωματικά αγιογραφημένο από το ζωγράφο Χατζημιχαήλ τον ίδιο ή υπό την εποπτεία του, εκπνέοντος του 18ου αιώνα.

Τους πρώτους αιώνες θα πρέπει να υποθέσουμε ότι την ακτινοβολία του ο ναός την όφειλε (και δίκαια) στον ιδρυτή του Άγιο Λάζαρο, στενό φίλο του ιδρυτή της Χριστιανισμής, Αργότερα, απ' τον καιρό της αυτοκρατορικής χορηγίας, θα προστέθηκε και το

μεγαλοπρεπές του κτιρίου του. Γι' αυτό ίσως οι πιστοί θεωρούσαν για αιώνες ως συμπλήρωμα της επίσκεψής τους στους Αγίους Τόπους την επίσκεψή τους στο ναό και τον τάφο του Αγίου Λαζάρου.

Η φήμη του ναού ως προσκυνήματος αξιόλογου ενδυναμωνόταν κι από τις πολλές αφηγήσεις θαυμάτων και θεραπειών. Ήδη ξένος περιηγητής του 17ου αι. προβάλλει τις σχετικές εντυπώσεις του και μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το προσκύνημα έλκυε πάρα πολλούς Χριστιανούς Ευρωπαίους όλων των δογμάτων και των ομολογιών (βλ. εντυπώσεις π.χ. των Seigneur de Villamont, και του Άγγλου Προξένου, Al. Drummond, 1745(3)).

Αλλά και η επιμονή των ετεροδόξων να κάνουν χρήση έστω κι ενός κλίτους του ναού, όπως προαναφέραμε, τι άλλο αποδεικνύει παρά τη μεγάλη φήμη του; Τους τελευταίους τρεις αιώνες η φήμη του θα διαδόθηκε ακόμα πιο πλατιά μέσω των ευρωπαϊκών προξενείων και παροικιών που είχαν εγκατασταθεί στη Λάρνακα.

Ειδικά για τους Λαρνακείς ο ναός κατά τα τελευταία διακόσια χρόνια ακτινοβολούσε όχι μόνο ως θρησκευτικός φάρος αλλά και ως εκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό κέντρο. Κι ως τέτοιο πρέπει να θεωρηθεί και εθνικό. Τότε η Επιτροπή του ναού όσο κι εκλεκτοί ενορίατες άσκησαν δραστηριότητες που ανέδειξαν την εκκλησία του Αγίου Λαζάρου σε εθνικοθρησκευτικοκοινωνικό πόλο, για τον οποίο δίκαια η Λάρνακα και η Κύπρος σεμνύνονται.

1. Βλέπε: Μιχαηλίδη, Μ. Γ., Ο Άγιος Λάζαρος, ο φίλος του Χριστού και πρώτος επίσκοπος Κίτιου, εκδ. Ι.Ν. Αγ. Λαζάρου, Λάρνακα, φ 1984, σσ 10-11.

2. Σωτηρίου Γ.Α. Χριστιανική και Βυζαντινή